

Received 10.07.2023	Review	JOTS
Accepted 09.08.2023		7/2
Published 05.09.2023		2023: 572-577

**Uzuntaş, H. Eski Uygur Türkçesinde Yer ~ Yir Belgeleri.
Çanakkale: Paradigma Akademi, 2023, ss. 408. ISBN: 978-
625-8240-02-3.**

Selma ÖZEN ALLI*

Zonguldak Bülent Ecevit University (Zonguldak/Turkey)

E-mail: selma.oalli@beun.edu.tr

Trakya Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapan Hülya Uzuntaş'ın kaleminden çıkan *Eski Uygur Türkçesinde Yer-Yir Belgeleri* adlı eser 2022 yılında yayımlanmıştır. *Yer-yir* kelimesi Eski Uygur Türkçesinde 'arazi' karşılığında kullanılmıştır. Ancak bu kelime, kullanıldığı yere göre Eski Uygur belgelerinde *boş yir -boş yer, angiz yir -angiz yer, atız yir -atız yer, borluk yir- borluk yer, kumluk yir -kumluk yer, say yir-say yer, ögen yir-ögen yer, ögüz yir- ögüz yer* gibi türlü isimler beraber de geçmektedir. Bu yerler kullanılma amacına göre satın alınan, satılan, kiralanın, ipotek edilen veya rehine verilen, istifadeye verilen veya tutulan yerlerdir. Uzuntaş, bu yazının konusu olan *yer-yir* belgelerini ele aldığı eserinde Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış elli beş adet arazi/toprak belgesini incelemiştir. Koço, Biş Balık, Turfan, Dakianus-shahri gibi yerleşim bölgelerinden elde edilen yazılı malzemeler arasında bulunarak ilim âlemine kazandırılan bu belgelerin bulunuşları ile ilgili burada kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Doğu Türkistan'da ilk kez XIX. yüzyılın sonlarında, eski dillere ait eserlerin ortaya çıkmasından sonra Almanlar XX. yüzyıl başlarında İç Asya'ya doğru yolculuklara başlamışlardır. 1902 Aralık ayı ile 1903 Nisan ayı arasında Prof. A. Grünwedel liderliğinde ilk seferlerini düzenlemişler, güzergâhları Yining, Urumçi, Turfan Bölgesi (Karahoca, Bezeklik, Sengim, Toyuk), Kuzey İpek

* ORCID ID: 0000-0001-7587-160X.

Yolu (Toksun, Karaşahr, Kuça, Kumtura'nın yakınındaki harabeler, Kızıl, Aksu, Tumşuk, Maralbaş, Kaşgar) bölgeleri olmuştur. Almanlar bu ilk geziden kırk altı sandıkla dönmüşlerdir. Grünwedel, Çinli idarecilerden alınan izinle ve yerel Uygur yöneticilerin desteğiyle yapılan ilk keşif seferinin çalışma notlarını ve sonuçlarını 1905'te yayınlanan *Bericht über archäologische Arbeiten in Idikutschari und Umgebung im Winter 1902-1903* isimli eseri ile sunmuştur (Taş, 2015: 16). Bunun ardından Kasım 1904-Aralık 1905 arasında Albert von Le Coq başkanlığında Urumçi, Turfan bölgesi (Karahöçö ve çevresi, Yar-hoto, Hami, Turfan), Kuzey İpek Yolu, Kaşgar rotasında ikinci bir sefer düzenlemiştir. Kasım 1905'te Kaşgar'a ulaşan sefer grubu, Aralık 1905'te üçüncü keşif seferi ile birleşmiş ve bu noktadan itibaren üçüncü keşif seferi başlamıştır. Almanlar üçüncü keşif seferini Aralık 1905-Nisan 1907 arasında Albert von Le Coq, H. Pohrt ve Theodor Bartus'un katılımıyla Prof. A. Grünwedel liderliğinde yapmıştır. Bu yolculukta sefer güzergâhı, Kaşgar, Tumşuk, Kızıl, Kuça, Kumtura, Korla, Turfan bölgesi, Urumçi, Hami, Toyuk, Şorçuk, Turfan ve Urumçi'den geri dönüş şeklinde olmuştur ve yüz on sekiz sandık buluntu elde edilmiştir. İkinci ve üçüncü keşif seferlerinin sonuçları olarak, Grünwedel *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch-Turkistan* (1912) adlı raporu, Le Coq ise ünlü kitabı *Auf Hellas Spuren in Ostturkistan* (1926) yayınlamıştır. Dördüncü keşif seferi ise Haziran 1913 – Şubat 1914 arasında Albert von Le Coq liderliğinde yapılmıştır. Bu yolculuğun rotası da Kaşgar, Koça, Kızıl, Kiriş, Simsim, Kumtura, Tumşuk, şeklinde olmuştur ve her biri yaklaşık 75-80 kilo olan yüz elli altı sandık buluntu elde edilmiştir. Le Coq bu seferin sonuçlarını, 1928'de *Von Land und Leuten in Ostturkistan* adlı raporuyla yayınlamıştır (Taş, 2015: 16).

Almanların, düzenledikleri bu dört sefer ile elde ettikleri otuz binden fazla belge daha sonra *Berlin Bilimler Akademisi*'nde toplanmıştır. Yazımızın konusu olan Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış *yer-yir* belgeleri de bu belgeler arasındadır. Bu belgelerden bir kısmı farklı zamanlarda yabancı ve yerli Türkologlar tarafından yayımlanmıştır. Uzuntaş'ın, eserinde incelediği elli beş adet arazi/toprak belgesinden kırk tanesi daha önce başka çalışmalarda ele alınmış belgelerdir, on beşi üzerinde ise şimdiye dek yapılmış bir bilimsel yayın yoktur. Bu on beş belgenin ilk yayımı bu eserle birlikte yapılmıştır.

Eserin *Ön söz* kısmında Eski Uygur belgeleri üzerine hazırlanmış iki hacimli çalışma olan Radloff'un çeşitli konulardaki 128 Uygur belgesini ihtiva eden

Uigurische Sprachdenkmäler (= USp) adlı eserinden ve Yamada'nın *Sammlung uigurischer Kontrakte* (= SUK) isimli üç ciltlik eserinden kısaca bahsedildikten sonra giriş ile ana bölümlerin içeriğine değinilerek izlenen yöntem açıklanmıştır. Ardından eserde kullanılan işaretler ve kısaltmalara yer verildikten sonra harflerin transliterasyonu ve transkripsiyonu bir tablo halinde gösterilmiştir.

Giriş bölümünde (s. 1-15) öncelikle, XIII.-XIV. yüzyıllara ait Turfan Uygurlarından kalan ve toprak hukukunun günümüze ulaşan ilk belge örnekleri olan bu yer ~ yir (arazi/toprak) belgelerinin, kişiler veya kişi ve toplum arasındaki toprak işletim/kullanım sistemini (mülkiyet, kiracılık, ortakçılık, tasarruf, rehin/ipotek, alım-satım, miras vb.) gibi nedenlerle düzenlenen belgeler olduğu belirtildikten sonra bu belgelerin tarımsal işletmeler yönünden cebri icranın sınırlandırılması, tarım toprakları üzerindeki kiracılık ve ortakçılık ilişkilerinin düzenlenmesi, toprak sahiplerinin toprağı kullanma ve tasarruf serbestisine toprağın zarara uğramaması için bazı sınırlamaların getirilmesi, tarım işletmelerinin aşırı borç altına girmesi ve kötüleşmesinin önlenmesi, tarım toprakları üzerindeki rehin hakkının sınırlandırılması, tarım işletmelerinin satışlarının kontrol edilmesi, tarım işletmelerine kredi yardımı yapılması ve tarımsal işletmelerin miras yoluyla parçalanmasının engellenmesi gibi konular içerdiğinden bahsedilmiştir. Yazar burada, Arat ve Yamada'nın Eski Uygur hukuk belgelerinin tanzim tasniflerine yer vermiş ve her iki âlimin tasnifleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların açıkça görülmesi amacıyla eserde incelenen bir belgeden hareketle örneklendirme de yapmıştır. Yazar, her iki âlimin tasnifini de örneğine uyguladıktan sonra Yamada'nın tasnifinin Arat'ın tasnifine göre biraz daha tafsilatlı olduğunu da belirtmiştir. Son olarak, eserin konusu olan elli beş belgenin ilk ilmî neşirlerinin künyeleri ve Uzuntaş tarafından ilk kez neşredilen belgelere de burada yer verilmiştir. Yazar tarafından ilk kez neşredilen 7, 19, 20, 25, 26, 29, 34, 35, 46, 47, 48, 49, 51, 54 ve 55. belgelerdir. Bu belgeler transkripsiyonlu metin, tıpkıbasım, Türkiye Türkçesine çeviri, açıklama notları ve gramatikal dizin-sözlük şeklinde ele alınarak çalışılmıştır. Daha önce üzerinde farklı ilmî çalışmalar yapılan belgeler ise yazar tarafından yeniden işlenerek değerlendirilmiştir.

Giriş ve *Ek* bölümü hariç dört ana bölümden oluşan eserde, birinci bölümde *Transkripsiyonlu Metin*, ikinci bölümde *Türkiye Türkçesine Çeviri*, üçüncü

bölümde *Açıklamalar*, dördüncü bölümde ise *Gramatikal Dizin-Sözlük* yer almaktadır. Uzuntaş, eserdeki belgelerin bütün olarak değerlendirilebilmesini sağlamak için, *Transkripsiyonlu Metin* başlıklı birinci bölüme, *Türkiye Türkçesine Çeviri* başlıklı ikinci bölüme, *Açıklamalar* başlıklı üçüncü bölüme ve *Ek* başlığı altındaki belgelerin tıpkıbasımlarının verildiği bölüme birlikte yer vermiştir (s. 17-319). Birinci bölümde belgelerin transkripsiyonlu metinlerinin hemen ardından mukayese kolaylığı sağlamak için ilgili belgelerin altında tıpkıbasımları da verilmiştir. İkinci bölümde, Transkripsiyon metinlerine sadık kalınarak metinlerin Türkiye Türkçesine çevirileri yapılmıştır. *Açıklamalar* başlıklı üçüncü bölümde ise belgelerdeki kişiler ve belgelerin konuları hakkında bilgi verilmiş ve belgelerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için izaha muhtaç görülen ibareler belgelerdeki satır numaraları da verilerek açıklanmıştır. Burada ilk kez Uzuntaş tarafından incelenen belgelerden biri olan 20. belgeyi (s. 148-151) şöyle bir tablo ile örneklendirebiliriz:

T III M 186 (69) [Katalog 69, s. 108] = *U. 9327		
Transkripsiyonlu Metin	Türkiye Türkçesine Çeviri	Açıklamalar
1. [...]	1. (...)	Kişiler
2. [...] negü me birgü [...] sipirke ay(i)tıp [...]	2. (...) herhangi bir şey de verecek (...) Sipir'e sorup (...)	
3. [...] üç sı[...] PW[...]	3. (...)üç sı(...)	
4. [...] QWDW[...] sevinç kay-a m[...]n buyan-a 'W[...]ü]skinte	4. (...) QWDW(...) Sevinç Kaya, m(...)n Buyana 'W(...) huzurunda	
5. [...] TYP[...]W-ka tapşurup birtim bu kün[tin s]o+ m(e)n	5. (...) TYP(...)W'ya teslim edip verdim. Bugünden sonra ben	
6. {[m(e)]n} ilabu-nu+ [ağa]m inim toğmışım kadaşım on-luğum yüzlüküm	6. İlabu'nun ağabeyim, küçük erkek kardeşim, akrabam, onluğum, yüzlüğüm	
7. kim kim-im yme çoço turmuş yol-ınta çam çarım kılmazun-lar	7. hiç kimsem de Koço Turmuş hakkında itiraz etmesinler.	1. İlabu Taahhüt eden. 2. Sipir (?) 3. TYP[...]W Alacaklı. 4. Sevinç Kay-a Şahit. 5. Buyan-a Şahit. 6. 'W[...] Şahit
	8. Eğer şayet güçlü bey-hanım, yabancı elçi gücünü kullanıp itiraz etmeyi	Konu

<p>8. apam birök erklig beg işi yataş yalavaç küçin tuţup çamlağalı 9. saķınsar-lar . 10. [...]l[...]D[...]</p>	<p>9. düşünseler 10. (...)</p>	<p>Belgenin, taahhüt eden ve alacaklı(lar)ın isimleri, sözleşme konusu ve sözleşme şartlarının zikredildiği kısımları tahrip olduğundan bu hususlar hakkında bilgi elde etmek güçtür. Fakat 6. satırdaki 6{[m(e)]n} ilabunung [aķa]m inim toğmışım kadaşım onluķum yüzlüküm şeklinde devam eden cümleden, taahhüt eden kişinin İlabu olduğu anlaşılmaktadır. Taahhüt edenler: İlabu. Alacaklılar: TYP[...]W. Şahitler: Sevinç Kaya, Buyan-a, 'W[...]. Kâtip: --</p>
--	------------------------------------	---

Gramatikal Dizin-Sözlük başlıklı dördüncü bölümde (s. 321-381), elli beş belgede geçen tam, eksik veya fazla imlâlı her kelime ve ek elle fişlendikten sonra, madde başları tespit edilerek alfabetik sırayla listelenmiş, ardından gramatikal dizin oluşturulmuş ve dizindeki kelimeler ile ekler eserdeki belge numarası/satır numarası şeklinde gösterilmiştir. Yazar aynı zamanda özel isimler hariç madde başlarının alıntılıandıkları dilleri de belirtmiş ve madde başlarında belgelerin Türkiye Türkçesine çevirilerindeki anlamlarını da vermiştir. Burada ayrıca, belgelerdeki tam, eksik, fazla veya okunuşu açık olmayan ekler ve kelimeleri beş ayrı başlık altında ele almış, *Tam İmlâ İçin Gramatikal Dizin-Sözlük* (s. 323-375), *Eksik İmlâ İçin Gramatikal Dizin-Sözlük* (s. 376-379), *Karışık Eksik İmlâ İçin Gramatikal Dizin-Sözlük* (s. 380), *Fazla İmlâ İçin Gramatikal Dizin-Sözlük* (s. 380), *Okunuşu Açık Olmayan İmlâ İçin Gramatikal Dizin-Sözlük* (s. 381) şeklinde alfabetik olarak listelemiştir.

Uzuntaş, hem daha önce incelemesi yapılmayan on beş belgeyi ilk kez ele alıp incelediği için hem de daha önce üzerinde çalışma yapılmış metinleri yeniden işlediği için bu eseri ile Eski Uygur Türkçesi alanı çalışmalarına önemli bir katkı sağlamıştır. Eski Uygurca sahasında ülkemizde bu tür çalışmaların

artması sevindiricidir. Yazarı çalışmasından ötürü tebrik eder, çalışmalarının devamını dileriz.

Kaynakça

Ligeti, L. (1970). *Bilinmeyen İç Asya I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Taş, D. (2015). *Orta Asya'da Düzenlenen Keşif Seferleri Sir Marc Aurel Stein'in Hayatı ve Eserleri*. On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)